

Petras Būtėnas 125-ųjų gimimo metinių šviesoj

Lionė LAPINSKIENĖ

Petras Būtėnas – nepriklausomos Lietuvos kovų savanoris, kariuomenės kūrėjas, lietuvių kalbininkas, tautosakininkas, pedagogas, kraštotyrinio darbo organizatorius, vertėjas, redaktorius, visuomenės veikėjas. Reikia pasidžiaugti, kad šiandien vis daugiau tyrėjų atkreipia dėmesį į jo darbus.

Aktyvi pedagogo praktiko ir išvalgaus mokslininko veikla, iki 1944 m. liepos gyvenant nepriklausomoje Lietuvoje, vėliau Vokietijos DP (perkeltųjų asmenų) stovyklose, o nuo 1949 m. – JAV, gausi įvairiuose periodiniuose leidiniuose spausdinta ar archyvuose esanti medžiaga teikia galimybių į P. Būtėno veiklą pažvelgti įvairiais aspektais. Mes šįkart susipažinsime su svarbesniais jo gyvenimo faktais ir iki 1944 m. Lietuvoje nuveiktais darbais.

Pertas Būtėnas 1921 m. Kaune.
PBArchP[1].

Būtėnas gimė 1896 m. birželio 27 d. Dovyduose (Joniškėlio vlsč., Biržų apskr.), mirė 1980 m. spalio 4 d. Bostone. Buvo palaidotas Toronte, 1996 m. Panevėžyje gyvenančio sūnaus Donato Būtėno rūpesčiu perlaidotas Panevėžio Kristaus Karaliaus kapinėse.

Žinoma, kad 1905–1906 m. P. Būtėnas pradžios mokslus ėjo Švobiškyje ir Joniškėlyje, 1906–1909 m. mokėsi rusiškoje Linkuvos dviklasėje mokykloje. Tolesni keliai, atkakliai siekiant mokslo, P. Būtėną nuvedė į kaimyninę Latviją. Yra užuominų, kad jis mokėsi Mintaujoje, tačiau kada ir kiek laiko, iki šiol nepavyko išsiaiškinti. Nežinoma, kuriais metais P. Būtėnas persikėlė į privačią p. Klevinienės progimnaziją Bauskėje. Atrodo, ten praleido ne vienus mokslo metus, visą laiką buvo iniciatyvus, organizacinių gebėjimų nestokojantis mokinys.

Iš bendramokslių atsiminimų matyti, kad Bauskėje P. Būtėnas subūrė lietuviybę, katalikiškas vertybes, dvasinį augimą ir kultūrinį švietimą(si) puoselėjančių ateitininkų ratelį, kurį palaikė Bauskės Šv. Sakramento bažnyčios klebonas Maksvytis. P. Būtėnas parūpindavo lietuviškos spaudos, sekmadieniais po pamaldų šios bažnyčios klebonijoje organizuodavo tuo metu populiarius referatų skaitymus, diskusijas.

Turbūt nesuklysimė teigdami, kad nuo Bauskės laikų prasideda ir priverstinių P. Būtėno kelionių po svetimus kraštus etapas. 1914 m. vasarą kilęs Pirmasis pasaulinis karas priverčia P. Būtėną palikti šį Žiemgalos miestelį ir vis labiau traukiančius mokslus. Vėliau P. Būtėnas rašys, kad iš Bauskės su keliais draugais lietuviais į gimtuosius Dovydušus sugrįžo pėsčias. Tėvai norėjo, kad aštuoniolikmetis sūnus liktų namuose – karas, aplink neramu, nežinai, kas tavęs laukia...

Tačiau noras mokytis buvo stipresnis, ir po mėnesio kito P. Būtėnas atvyko į ne vieną šimtą Lietuvos moksleivių priglaudusį Voronežą, gyveno berniukų bendrabutyje, mokėsi Martyno Yčo gimnazijoje. Čia atsivėrė naujų galimybių lavintis, veikti visuomeniškai ir, žinoma, dar tvirčiau savy brandinti patriotines nuostatas.

Gimnazijoje P. Būtėnas susipažino su kalbininkais Jonu Jablonskiu, Juozu Balčikoniu, tapo jų vertinamu kruopščiu mokiniu, o 1917 m. – ir su paskaitų skaityti į mokytojams surengtus kursus atvykusiu Kazimieru Būga. Neabejotina, kad ne tik įdomios lietuvių kalbos pamokos, bet ir vakarai pas J. Jablonskį ir J. Balčikonį, neskaičiuojant praleidžiamų minučių ir valandų, dalyvaujant vertimų ratelyje ir mokantis pajusti lietuviško žodžio grožį, turėjo didžiulės įtakos P. Būtėno, kaip asmenybės, vertybiniam pamatui.

Voronežo laikotarpis P. Būtėno gyvenime svarbus dar vienu aspektu. Būsimasis nepriklausomos Lietuvos mokytojas ir kalbininkas tuo metu tapo aktyviu ateitininkų gyvenimo organizatoriumi. Jis ne tik subūrė svetimame krašte gyvenančius bendraminčius, bet ir laikraštėlį „Inkaras“ rašančiųjų ratelį. Iš šapirografu dauginamo kelių puslapių leidinuko greit išaugo moksleivių ateitininkų leidžiami „Ateities spinduliai“. Prasidėjo ir P. Būtėno bendradarbiavimas didesnio skaitytojų rato sulaukiančioje spaudoje – „Lietuvių balse“, „Ateityje“ ir kt.

1918 m. gegužės pabaiga ir birželio pradžia P. Būtėno biografijoje pažymėta kaip kartu su kitais Voronežo moksleiviais ir mokytojais patirtos ilgos, varginančios kelionės traukiniu į taip išsiilgtą, bet jau laisvą Lietuvą etapą. Vasarą P. Būtėnas praleido tėviškėje Dovyduose, bendraudamas su aplinkinių kaimų jaunimu. Žinoma, jog tuo metu subūrė Grūžių jaunimo pavasarininkų kuopą.

Kartu žvalgėsi, kur galėtų tęsti mokslus. Kaunas per toli, vėl į Latviją vykti – neramu, todėl pasirinko Šiaulius. Ten mokėsi vos kelis mėnesius – Lietuvoje jau

vyko platus patriotinis sąjūdis ruošiantis kovoms dėl šalies Nepriklausomybės. Organizatoriumi P. Būtėnas tapo ir šįkart. Jo iniciatyva 1918 m. gruodžio mėn. keliolika Šiaulių vyrų (dabar Juliaus Janonio) gimnazijos moksleivių papildė savanorių gretas. Vienas jų – P. Būtėno bičiulis iš Voronežo laikų, ateitininkas, būsimasis aviacijos leitenantas Juozas Kumpis, į mūsų tautos istoriją įrašytas kaip pirmasis Lietuvos lakūnas, 1920 m. spalio 10 d. žuvęs Varėnoje įvykusiame mūšyje. O savanorio P. Būtėno keliai ėjo per Radviliškio, Kauno, Širvintų ir Ukmergės kraštus.

1920 m. pradžioje, dar būdamas savanoris, P. Būtėnas tapo tikroju Aukštųjų kursų Kaune klausytoju, nuo 1922 m. vasario 16-osios – ką tik įkurto Kauno universiteto studentu. Tuo pačiu metu dirbo dienraščio „Rytas“ korespondentu. Studijos sekėsi puikiai, bendravimas su anų laikų Kauno intelektualiniu elitu – profesoriais Eduardu Volteriu, Kazimieru Būga, Jonu Jablonskiu, Vincu Krėve, greitai ir su doc. Juozu Tumu-Vaižgantu bei kt. – peraugo į gerokai platesnius, net tik su studijomis susijusius ryšius.

Ir šiandien lituanistikai vertingas Petro Būtėno darbas, parengtas studijuojant Kauno universitete.

Būtėnas, vienas Lietuvos studentų kraštotyros draugijos kūrėjų, minėtų mokslininkų palaikomas, nes per kelerius metus jau buvo sukaupęs tautosakos ir kalbos faktų rinkimo ir tyrėjo patirties, pėsčias išvaikščiojęs ar dviračiu apvažinėjęs, kaip sakė 1996 m. vasarą Anykščiuose aplankytas mokytojas istorikas Juozas Mičiulis, vos ne visą Lietuvą, per porą nepilnų metų, remdamasis anglų mokslininko Gommeso sistema, iš Rusijos XIX a. pab.- XX a. pr. per atskirus asmenis Lietuvą pasiekusiomis programomis, 1910 m. Lietuvių mokslo draugijos narių parengta „Trumpa folkloro dalykams rinkti programa“ bei latvių profesoriaus Pėterio Šmidto „Programa tradicijas tautas krajejiem“, sudarė mūsų krašto reikmėms pritaikytą, iki šiol mokslinės vertės nepraradusią „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą“. Ją 1925 m. išleido Šiauliuose.

Netikėta prof. Kazimiero Būgos mirtis 1924 m. gruodį, pasunkėjusi materialinė padėtis Dovydu kaime gyvenančių tėvų šeimoje, nesėkmė siekiant Švietimo ministerijos stipendijos filologijos studijoms Vokietijoje P. Būtėną vertė keisti planus ir ieškoti būdų, kaip pačiam išgyventi ir dar padėti tėvų šeimai, ypač mokytis norėjusiai seseriai Uršulei.

Taip nuo 1925 m. sausio į P. Būtėno biografiją įrašomas miestas prie Nevėžio. Panevėžyje tuo metu gyveno krikštaitis kun. Julijonas Lindė-Dobilas ir giminaitis vyskupas Kazimieras Paltarokas. Be to, Mokytojų seminarijai reikėjo lietuvių kalbos mokytojo, nes Juozas Balčikonis 1924 m. rudenį buvo išvykęs dėstytojauti į Kauną. Šios aplinkybės ir lėmė, kad P. Būtėnas išvyko į Panevėžį. Vytauto Didžiojo universiteto diplomą ir aukštesniosios mokyklos lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo cenzą, išlaikęs likusius egzaminus, P. Būtėnas gavo 1930 m. lapkričio 17 d. Panevėžio laikotarpiu (1925-1944 m. liepa) P. Būtėnas akademinėi lituanistinei ir pedagoginei bendruomenei tapo žinomas kaip išskirtinai darbšti asmenybė, itin aktyviai skleidžianti gerąją darbo patirtį, publikuojanti lingvistinius tyrimus tuometinėje plačiajai visuomenei skirtoje periodikoje („Lietuvos aidas“, „Lietuva“, „Ateitis“, „Švietimo darbas“, „Kalba“, „Naujoji Romuva“, „Panevėžio balsas“ ir kt.) ar moksliniuose leidiniuose („Mūsų senovė“, „Tauta ir žodis“, „Archivum philologicum“, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai“ ir kt.).

Mokytojui lituanistui rūpėjo kalbos dėstymo metodikos, rašybos gerinimo,

gimtosios kalbos ir tautosakos pagrindų integravimo į ugdymo procesą, praktinės kalbos vartosenos, taisyklingos tarties lavinimo ir panašūs klausimai. Ne vienas 1996–2002 m. kalbintas mokinys P. Būtėną prisiminė buvus konkretų, dalykišką, puikiai išmanantį dėstomąjį dalyką ir plačios erudicijos mokytoją. Ir, žinoma, reiklų. Antai kai kuriems kupiškėnų tarmės atstovams sunkiai sekdavosi išlaikyti akcentologijos egzaminą. Pasak mokinių, kai kuriuose Kupiškio krašto kaimuose netgi sklido kalbos: ar nebijai stoti į Panevėžio mokytojų seminariją – juk ten kirčiavimą dėsto Būtėnas! Tai reiškė, kad išlaikyti lengva nebus, taisyklingos lietuvių kalbos tarties, būsimasis pedagoge, mokytis privalėsi...

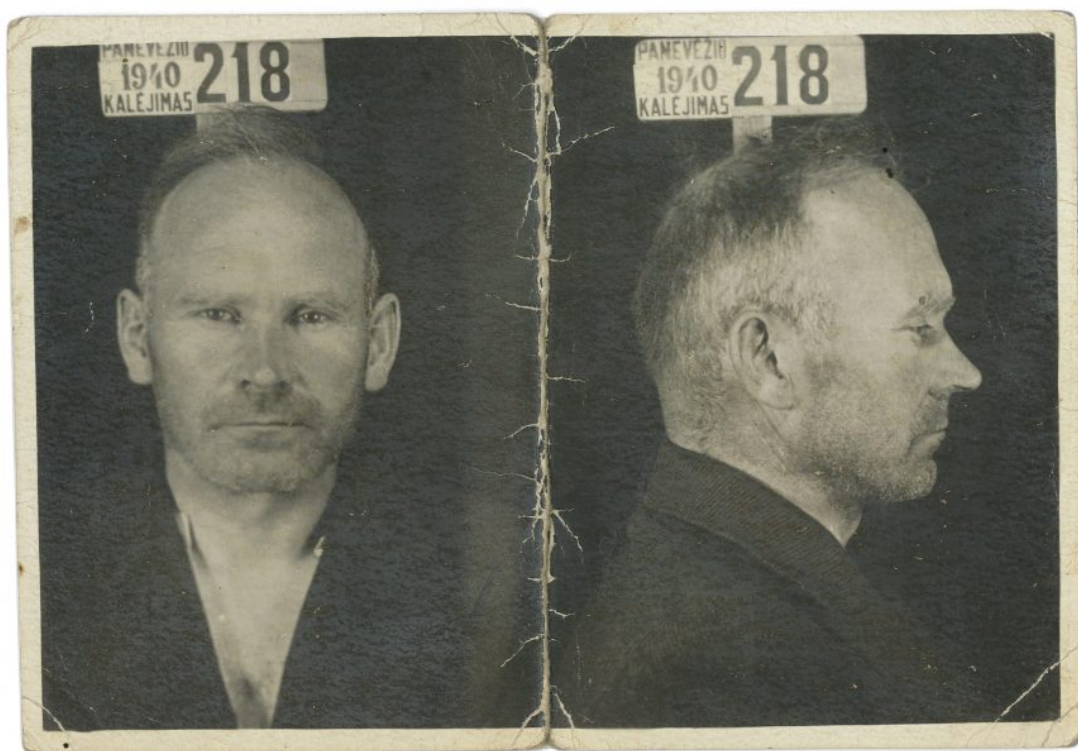
Kalbant apie P. Būtėną kaip mokytoją, prisimintinos jo knygos, skirtos praktiniam kalbos mokymuisi. Tai „Kirčio ir priegaidės žinios“ (Panevėžys, 1926; 2-asis leid. 1927, šapirografu), „Trumpas linksnių mokslas praktiškam lietuvių kalbos reikalui“ (Kaunas, 1929), „Lietuvių kalbos prielinksnių mokslas teorijai ir praktikai“ (Kaunas, 1930), „Priežodžio ir patarlės gyvenimas“ (Klaipėda, 1931), „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis mokyklai ir gyvenimui (Kaunas, 1931). Beje, pastarasis vadovėlis, parengtas sukūrus savą šios temos dėstymo metodiką ir puikiai išmanant mūsų kalbos kirčiavimo dėsningumus, nors jau tapęs bibliografinė retenybe, ir šiandien sulaukia didelio akcentologų dėmesio.

Tą patį galima pasakyti ir apie 1932 m. moksliniame žurnale „Archivum philologicum“ išspausdintą mokslinę studiją „Augštaičių tarmės okuojančios pašnektės sienos“. Medžiagą jai rinkti P. Būtėnas pradėjo dar studijuodamas Kaune, jos tikslinimas, sisteminimas ir apibendrinimas truko vos ne dešimt metų. Tai liudija, su kokia atsakomybe ir kruopštumu dirbta. Antanas Smetona yra sakęs, kad mokytojo pašaukimas daug platesnis nei vien mokytis. Dirbdamas savo tiesioginį darbą, mokytojas turi susidurti su plačiu tautos gyvenimu, nes užsidaręs tarp keturių kambario sienų gyvenimo nesuvoksi. Nesuklysimė teigdami, kad P. Būtėnas savo charakteriu ir darbais patvirtina tokiu mokytoju buvęs.

Šiuo atveju prisimintina 1925 m. pavasarį įkurta Panevėžio mokytojų seminarijos Tautotyros žinių ir senienu rinkimo draugija, kurios veikla tuometinės Lietuvos pedagogams buvo pristatoma kaip sektinas pavyzdys. Kaip rinkti tautosaką, P. Būtėnas mokinius supažindindavo per pamokas. Per mokslo metus, dažniausiai savaitgaliais, rengdavo mokomąsias išvykas į artimesnius kaimus, su mokiniais užrašinėjo tautosaką, rinko kraštotyros medžiagą, kuri vėliau rasdavo vietą seminarijoje įkurtame arba miesto kraštotyros muziejuje. P. Būtėno vadovaujamų mokinių surinktos tautosakos pavyzdžių spausdino tuometinė spauda, nemažai

įvairių žanrų vienetų šiandien saugoma LLTI. Unikali buvo ir leidybinė draugijos veikla: tai anketos, teminiai ir proginiai metraščiai.

Lietuvių kalbą P. Būtėnas dėstė ne tik Mokytojų seminarijoje. 1936 m. seminariją uždarius, dirbo mergaičių (čia įrengė analogo Lietuvoje neturintį Lituaniškos kabineta – savo gerosios patirties ir darbo metodikos reprezentantą), vėliau berniukų gimnazijoje. Pastarajai 1941–1944 m. ir vadovavo. Sunkių karo laikų buvo atidus, rūpestingas direktorius, turėjo prižiūrėti, kad nenutrūktų ugdymo procesas, kad būtų ir pačių mokytojų.

Petras Būtėnas – 1940 m. sovietų teroro kankinys – Panevėžio kalėjime. PBArchP.

Būtėnų šeimos gyvenime 1944 m. liepa paliko itin skaudžių randų. Dar nebuvo iš sielos išblėšę nuo 1940 m. vasaros gerą pusmetį trukę išgyvenimai, kai į namus atsiųsti sovietų pareigūnai padarė didžiulę kratą, konfiskavo nemažą dalį archyvo, o patį P. Būtėną pasodino į Panevėžio kalėjimą. Vėliau, gyvendamas Bostone, savo dienoraštyje P. Būtėnas, prisiminęs tas kratos akimirkas ir kalėjimo košmarus, rašė: „Nieko nebuvo taip gaila kaip kelių didžiulių dėžių su „Lietuvių kalbos žodynui“ surinktais lapeliais...“ Tų lapelių buvo ne vienas tūkstantis. O kur dar prarastos retos knygos – jų turėta ir ne vieno šimto metų senumo.

Dėl to žinodamas, kas jo laukia, 1944 m. vasarą, palikęs žmoną Malviną ir 4 mažamečius vaikus, tikėdamasis, kad po mėnesio kito galės sugrįžti, pasitraukė į Vakarų. Tik Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykiai klostėsi kitaip, nei mūsų tauta tikėjosi: Lietuva liko svetimos valstybės valdžioje. Dėl to keleri P. Būtėno metai, daug visko mačius ir iškentėjus, prabėgo Vokietijos pabėgėlių stovyklose. Ten taip pat nuveikta daug, todėl pasakojimas apie tai ir gyvenimą bei darbus JAV (1949–1950) galėtų būti kito straipsnio tema.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.

www.pasauliolietuvis.lt

[1] Sūnaus Donato Būtėno saugomas Petro Būtėno archyvas Panevėžyje.